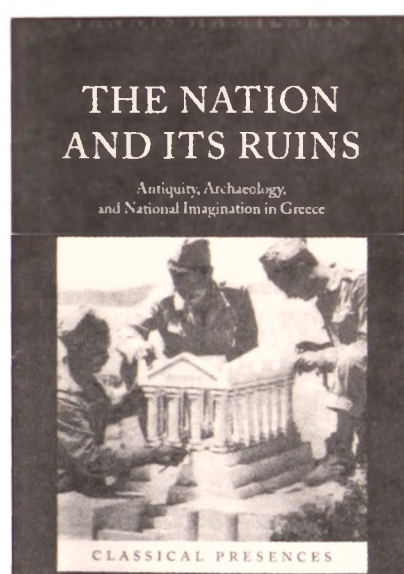

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο,

Yannis Hamilakis, *The Nation and its Ruins. Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, εκδ. Oxford University Press, Οξφόρδη 2007, 352 σ.

Δημήτρης Πλάντζος*

*Ο Δημήτρης Πλάντζος είναι κλασικός αρχαιολόγος.

Η ελληνική αρχαιολογία, ήδη από τα πρώτα βήματα του ελεύθερου βασιλείου τον 19ο αι., ανέλαβε να στοιχειοθετήσει τον κυρίαρχο εθνικό λόγο περί αρχαιότητας. Πίσω από το εγχείρημα της αποκάλυψης και διάσωσης των αρχαιοτήτων εντός των συνόρων του νεοσύστατου κράτους –εγχείρημα που προβαλλόταν, και εξακολουθεί να προβάλλεται στις μέρες μας, ως έργο εθνικής σημασίας– διαγραφόταν η συχνά παρορμητική και αυτοσχεδιαστική στρατηγική των ιθυνόντων, που αποσκοπούσε στη «σύνδεση του νέου ελληνικού κράτους και των νέων Ελλήνων με την κλασική ελληνική αρχαιότητα της οποίας ήταν οι κατ' ευθείαν απόγονοι και συνεχιστές, [... και] την υπεράσπιση του νέου έθνους και κράτους από εκείνους που το υπέβλεπαν [...]».¹

Για να επιτευχθεί ο σκοπός της σύνδεσης με την κλασική αρχαιότητα ήταν απαραίτητη η ανεύρεση «αποδείξεων» οι οποίες θα τεκμηρίωναν την αδιάλειπτη συνέχεια με το παρελθόν –συνέχεια πολιτισμική, πρωτίστως, αλλά ταυτόχρονα, αν και υπόρρητα, και φυλετική. Η πολιτισμική επαφή με το κλασικό παρελθόν, εμπειρία βιωματική, θεμελιωμένη στο γερμανικό ρομαντισμό και στις περί «εθνικής ψυχής» αντιλήψεις των επιφανέστερων εκπροσώπων του, απέκτησε τον 20ό αι. έναν έντονα αισθητιστικό χαρακτήρα μέσα από την «ανακάλυψη» της ιθαγένειας του ελληνικού τοπίου και της μεταφυσικής του συνάφειας με τον ελληνικό πολιτισμό (διεργασίες που επίσης ανάγονται στη ρομαντική ιδεολογία).

Ανεξάρτητα από αυτές τις εξελίξεις, η επίσημη ελληνική αρχαιολογία, διοικητική και ακαδημαϊκή, προέτασσε την απρέγκλιτα θετικιστική μεθοδολογία της (έστω και ως επίφαση ενός απροκάλυπτου και ανερυθρίαστα εσωστρεφούς εμπειρισμού) ως εγγύηση για την επιστημονική ορθότητα του ιστορικού αφηγήματος που συνέθετε. Με ζητούμενο την ιστοριογραφική γραμμικότητα και το αδιαμφισβήτητο των επιστημονικών πορισμάτων της, η επίσημη ελληνική αρχαιολογία επιστρατεύθηκε και για «την υπεράσπιση» του έθνους «από εκείνους που το υπέβλεπαν» πρακτική που αναβιώθηκε με ιδιαίτερη ζέση μετά τη δεκαετία του '90, κυρίως ως επιχείρημα της ελληνικής πλευράς στο λεγόμενο «μακεδονικό» ή «σκοπιανό» ζήτημα. Η επίταξη της ελληνικής αρχαιολογίας από ένα έθνος μονίμως «εν κινδύνω» αναδεικνύει και την εγγενή αντίφαση στον τρόπο με τον οποίο η επιστήμη αυτή θεραπεύεται στη σύγχρονη Ελλάδα: από τη μια πλευρά η αρχαιολογία και οι αρχαι-

ολόγοι λειτουργούν ως φορείς μη-χειραγωγούμενης έρευνας, αντικειμενικής πληροφόρησης και επιστημονικής ορθότητας, ενώ από την άλλη η αρχαιολογική έρευνα περιβάλλεται με μια καθαρά μεταφυσική αντίληψη για το αντικείμενό της, προσηλωμένη στο όραμα της εθνικής συνέχειας και της αειθαλούς παρουσίας του παρελθόντος στο παρόν.

Το βιβλίο του Γιάννη Χαμηλάκη *The Nation and its Ruins* αποτελεί την πρώτη σοβαρή μελέτη του πολιτισμικού ρόλου της αρχαιολογίας (ως επιστήμης, αλλά και ως αναλυτικής στάσης αναφορικά με το παρελθόν) στην ελληνική κοινωνία. Έχουν προηγηθεί, βέβαια, σημαντικές μελέτες γύρω από τη συγκρότηση του νέου ελληνισμού ως πνευματικής κοινότητας, όπου θίγεται (με διαφορετικό, κάθε φορά επίκεντρο, όπως αυτό της «εθνικής» λογοτεχνίας) και ο ρόλος, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, του κλασικού παρελθόντος ως σημείου αναφοράς της σύγχρονης Ελλάδας: αναφέρω, ενδεικτικά, τις μελέτες του Β. Λαμπρόπουλου,² της Α. Λεοντή,³ του Σ. Γουργουρή,⁴ του Β. Καλότχου,⁵ –όλων, και όχι συμπτωματικά, Ελλήνων της διασποράς– αλλά και των Μ. Herzfeld⁶ και R.S. Peckham.⁷ Πολλές από αυτές τις μελέτες μεταφράστηκαν και στα ελληνικά, με όχι πάντοτε εύλογη καθυστέρηση, και έθεσαν σε κίνηση έναν σχετικό διάλογο εντός των ελληνικών συνόρων (αλλά και πυροδότησαν και αντιδράσεις, όχι πάντοτε κόσμιες ή εντός του ενδεδειγμένου ακαδημαϊκού πλαισίου).

Με αυτούς τους μελετητές, αλλά και πλειάδα άλλων, έρχεται σε διάλογο ο Γ.Χ. επιχειρώντας να αναδείξει την αρχαιολογία ως μηχανισμό παραγωγής, αλλά και υποχείριο του εθνικού φαντασιακού. Όπως ξεκαθαρίζει από την αρχή (σ. 10) δεν περιορίζει την έρευνά του στην χρήση και κατάχρηση της αρχαιολογίας από τον ελληνικό εθνικισμό, κάτι που ομολογουμένως θα υπονόμει το κύρος του βιβλίου, καθώς ένα τέτοιο εγχείρημα θα υπονοούσε ότι υπάρχει αφενός η «ορθή» χρήση του παρελθόντος («επιστημονική», «αντικειμενική» και αναπόφευκτα «δυτική») και η «κατάχρησή» του («μεροληπτική», «εθνικιστική», «ιθαγενής»). Πέρα από το να καταγγέλλει κανείς, επομένως, παρόμοιες εθνικές αναγνώσεις του κλασικού παρελθόντος ως «επινοημένες παραδόσεις», είναι χρήσιμο να τις μελετά στο συγχρονικό τους πλαίσιο ως εναλλακτικές μεν, αλλά πάντως αυθεντικές προσεγγίσεις.

Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου παραπέμπει στη μελέτη του P. Chatterjee *The Nation and its Fragments*,⁸ και αυτό δεν

αποτελεί απλό λογοπαίγνιο. Το κύριο επιχείρημα του βιβλίου αυτού, το οποίο ο Γ.Χ. συμμερίζεται και αναπτύσσει περαιτέρω, με άξονα την αρχαιολογία, είναι ότι το εθνικό φαντασιακό, εμφορούμενο από την εθνικιστική ιδεολογία, αναπτύσσει –ανεξάρτητα από την πολιτική και πολιτισμική πίεση της Δύσης– «αυτόχθονες» ιδεολογικές στρατηγικές σε σχέση με το παρελθόν. Πέρα από «εσαεί καταναλωτές της νεωτερικότητας»,⁹ οι μη δυτικές κοινωνίες έχουν συνθέσει αυθεντικές, ιδιοσυγκρασιακές, μη δυτικές εκδοχές του μοντέρνου, τις οποίες και προβάλλουν ως όπλα αντιδυτικής στάσης και πολιτικής. Η άποψη αυτή διατυπώνεται ως απάντηση στην κεντρική θέση του Β. Anderson,¹⁰ ο οποίος άφησε να εννοηθεί με το έργο του πως η εθνική συνείδηση αποτέλεσε προϊόν εξαγωγής της μητροπολιτικής Δύσης προς την αποικισμένη (έμμεσα, στην ελληνική περίπτωση) ανατολή, οι «φαντασιακές κοινότητες» της οποίας αποτελούν προϊόν ετεροκαθορισμού.

Όσον αφορά την αρχαιολογία, μελετητές όπως ο Ι. Morris¹¹ και η L. Meskell¹² έχουν επισημάνει ήδη από τη δεκαετία του '90 πως δυνάμεις εντός του έθνους-κράτους ήταν σε θέση να παραγάγουν φυγόκεντρα αφηγήματα πέρα από τον έλεγχο της Δύσης και ενάντια σε αυτόν. Με αυτή την αφετηρία, ο Γ.Χ. αναπτύσσει στο 3ο κεφάλαιο του βιβλίου του, που είναι και το πληρέστερο συνολικά, ένα καίριο επιχείρημα για την ελληνική αρχαιολογία: υποστηρίζει ότι, πέρα από τις δυτικογενείς εκδοχές και αναγνώσεις της κλασικής αρχαιότητας, επί των οποίων οικοδομήθηκε η πνευματική γενεαλογία της Δύσης (αυτό που ονομάζουμε, με τον Droysen και τον Foucault ή και ερήμην τους, «Hellenism»), οι Έλληνες διανοούμενοι κατά τον ύστερο 18ο και τον 19ο αι. δημιούργησαν ένα ιδιοσυγκρασιακό σύνθεμα, το οποίο ο Γ.Χ. αποκαλεί «ιθαγενή Ελληνισμό». Πέρα από τις δυτικότροπες προσεγγίσεις προς την ελληνορωμαϊκή «κληρονομιά» –κατά κανόνα εκφρασμένες μέσω του επιστημολογικά ορθού θετικιστικού/εμπειρικού παραδείγματος– η ελληνική αρχαιολογία, υποστηρίζει ο Γ.Χ., ενσωματώνει προ-νεωτερικές ιδέες και πρακτικές, αποδέχεται την ελληνικότητα του Βυζαντίου και ηρωοποιεί την Ορθοδοξία ταυτιζόμενη με τον κυρίαρχο λόγο περί έθνους. Τίθεται, δηλαδή, στην υπηρεσία της ιθαγενούς εκδοχής περί Ελληνισμού που έχει κυριαρχήσει στο εθνικό φαντασιακό ως «ημι-θρησκευτικό, ιερό, μεσσιανικό δόγμα», με κραυγαλέα αντιδυ-

τική ρητορική και βαθύτατα συντηρητική ιδεολογία (σ. 119).

Η πολυεπίπεδη εργασία του Γ.Χ. στο 3ο κεφάλαιο του *Nation and its Ruins*, από την ανάγνωση του νέο-ελληνικού τοπίου ως φουκοϊκής ετεροτοπίας¹³ έως την αποδόμηση του λόγου περί παρελθόντος, επιτυγχάνει να θέσει, και εν πολλοίς να διευθετήσει, καίρια θεωρητικά ζητήματα για τη μελέτη της ελληνικής αρχαιολογίας από συστάσεως του ελληνικού κράτους. Συνεχίζει έτσι τον διάλογο που είχε εγκαινιάσει στην ελληνική βιβλιογραφία η Έ. Σκοπετέα, με το προδρομικό έργο της, όπου προκαταλάμβανε τη θεωρητική συζήτηση περί παρελθόντος και εθνικιστικής ιδεολογίας που θα ακολουθούσε διεθνώς κατά τη δεκαετία του '90.¹⁴

Το ιδεολογικό και θεωρητικό οπλοστάσιο του Γ.Χ. έχει ήδη διαφανεί στην Εισαγωγή του βιβλίου (1ο κεφάλαιο): προσβλέπει σε μία μετα-νεωτερική, μετα-αποικιοκρατική θεώρηση της αρχαιολογίας ως πολιτισμικής εμπειρίας (και όχι απλώς ως ενός νεωτερικού εργαλείου αποκλειστικά μελετημένου εντός του επιστημολογικού παραδείγματος που το δημιούργησε). Προσεγγίζει την αρχαιολογία, και τον επίσημο λόγο περί παρελθόντος γενικότερα, ως μηχανισμό παραγωγής των υπηκόων του έθνους, ακολουθώντας τον Appadurai¹⁵ και τον Bhabha.¹⁶ Ως εκ τούτου, δέχεται ότι τα υλικά κατάλοιπα –τα μνημεία– που σηματοδοτούν την ελληνική ετεροτοπία δεν εικονογραφούν απλώς το «εθνικό όνειρο», αλλά και παρέχουν τα απτά διαπιστευτήρια για την πολιτογράφηση του ελληνικού έθνους (σ. 17).

Μετά την Εισαγωγή, ένα χρήσιμο, αλλά αναγκαστικά περιορισμένο σε εύρος, 2ο κεφάλαιο αναφέρεται στη διοικητική και γραφειοκρατική πραγματικότητα της αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Επαυξάνοντας επί των παρατηρήσεων και της κριτικής ενός σημαντικού –αλλά δυστυχώς παραγνωρισμένου– κειμένου του Ζώη,¹⁷ ο Γ.Χ. μιλά για τις εγγενείς αδυναμίες της κρατικής, κυρίως, οργάνωσης του αρχαιολογικού έργου στη χώρα. Εδώ ο συγγραφέας θέτει με ενάργεια το πρόβλημα της ελληνικής αρχαιολογίας ως κήνσορα της συλλογικής αισθητικής, δεδομένου ότι οι αρχαιολόγοι «είναι τόσο οι παραγωγοί όσο και οι φύλακες αισθητικών αρχών και ιδεών» (σ. 41). Οι δημόσιες παρεμβάσεις της επίσημης αρχαιολογικής μηχανής, επί θεμάτων που ακροβατούν μεταξύ του «γράμματος» της κρατικής νομοθεσίας και της καταλυτικής

παρουσίας που ασκεί το «πνεύμα» του κλασικού παρελθόντος στην ελληνική καθημερινότητα, οφείλονται, κατά τον Γ.Χ., στην επιτυχή αυτο-αποικιοποίηση του παρελθόντος από τον λόγο περί έθνους ήδη από τον 19ο αι., έτσι ώστε σήμερα να μην είναι δυνατή η προσέγγιση θεμάτων πολιτισμικής διαχείρισης, από τον ιδιώτη ή το κράτος, έξω και πέρα από τα όρια αυτής της θεώρησης.

Ακολουθούν τέσσερα κεφάλαια που εντοπίζονται στην ανάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων (case studies), όπου ο συγγραφέας διευρύνει και τεκμηριώνει συλλογισμούς και προτάσεις που έχει υποβάλει στο πρώτο μισό το βιβλίο του. Έτσι, το 4ο κεφάλαιο εξετάζει το κατά Ζώη «σύνδρομο Βεργίνας»¹⁸ υποστηρίζοντας πως η ελληνική αρχαιολογία μετέχει τόσο της νεωτερικότητας όσο και της προ-νεωτερικότητας, συνθέτοντας ιδέες περί «αντικειμενικότητας, τεκμηρίων, περιχαρακωμένων εθνικών κοινοτήτων, και γραμμικότητας, με την αντίληψη περί κυκλικού χρόνου, το θρησκευτικό συναίσθημα, και ενός πολυ-αισθητηρίου, ενσωματωμένου διαλόγου με το παρελθόν» (σ. 166). Ο Γ.Χ. βασίζεται εδώ στην πολυσήμαντη εργασία της Σερεμετάκη, που είχε και αυτή τον Ανδρόνικο και την Βεργίνα ως κεντρικό σημείο αναφοράς.¹⁹ Ο αρχαιολόγος, κατά τους δύο μελετητές, ανταλλάσσει αισθητήριες και βασικές συναισθηματικές εμπειρίες με το υλικό κατάλοιπο που ανασκάπτει. Αυτές ενσωματώνονται στο λόγο περί παρελθόντος με συμπαθητικούς και συναισθητικούς όρους, ώστε να καταλήξουμε σε μια μεταφυσική της υλικής κουλτούρας η οποία επενεργεί ταυτόχρονα στο συλλογικό φαντασιακό και την επίσημη ρητορική. Έτσι, σύμφωνα με τον Γ.Χ., ο αρχαιολόγος-ανασκαφέας μετατρέπεται σε αρχιερέα της παρελθοντικής λατρείας: «αν η αρχαιότητα στην Ελλάδα λειτουργεί ως κοσμική εθνική θρησκεία, τότε ο Ανδρόνικος μπορεί να ειπωθεί ως ο μέγας σαμάνος αυτής της θρησκείας» (σ. 162). Η ερμηνεία αυτή είναι και ενδιαφέρουσα και γόνιμη, ενδεχομένως όμως να υποτιμά κάποιες παρενέργειες της μαζικής κουλτούρας στη δυτικοποιημένη Ελλάδα: η υπερ-έμφαση σε προ-νεωτερικές αντιλήψεις και συνήθειες, όπως τα ταφικά έθιμα για παράδειγμα (ο αρχαιολόγος κατεβαίνει στον «κάτω κόσμο» για να συναντήσει τις ψυχές των προγόνων του έθνους), αγνοεί το βασικό, κατά τη γνώμη μου, και φυσικά εισαγόμενο, αίτιο της γοητείας που ασκεί η αρχαιολογία στο συλλογικό φαντασιακό –την αίσθηση της περιπέτειας, της αναμέ-

τρησης με το άγνωστο και το μυστικό (προσοχή: όχι το *μυστηριακό*). Αμφιβάλλω αν στα μάτια όλων όσων υπήρξαμε θεατές (από την τηλεόραση και τον τύπο) της ανακάλυψής του, ο Ανδρόνικος φάνταζε ως άλλος Ερμής Ψυχοπομπός –μάλλον τη λαϊκή φαντασία συνάρπαζε η σύγκριση με τον Τουταγχαμώνα του Howard Carter και το κινηματογραφικό ίνδαλμα του Indiana Jones. Σίγουρα όμως, η ανάγνωση που προτείνεται εδώ από τον Γ.Χ. θέτει, με τον πλέον εμπεριστατωμένο και θεωρητικά ενήμερο τρόπο, το πρόβλημα του παρελθόντος ως οντολογίας στη σύγχρονη Ελλάδα.

Στο 5ο κεφάλαιο ο συγγραφέας επανέρχεται στο θέμα του εθνικού φαντασιακού και τους μηχανισμούς παραγωγής του, αυτή τη φορά από το μεταξικό καθεστώς, στο οποίο οι σύγχρονοι Έλληνες «οφείλουμε» την εμπέδωση της ελληνοχριστιανικής συνέχειας, πολλές από τις «σύγχρονες» αντιλήψεις περί αρχαιολογικών χώρων, αλλά και τις καθιέρωσης της κλασικής κληρονομιάς (και) ως κεντρικού πόλου έλξης τουριστικού κεφαλαίου. Το 6ο κεφάλαιο του βιβλίου αποτελεί επεξεργασμένη μορφή παλαιότερης εργασίας του Γ.Χ., όπου –με σημείο αναφοράς την Μακρόνησο και τον «αναμορφωτικό» εθνικό της ρόλο– αναλύεται ο λόγος περί αρχαιότητας ως μέσο πολιτικής καταστολής και το αρχαιοελληνικό παράδειγμα ως όργανο καταπίεσης στα χέρια απολυταρχικών (και μη) καθεστώτων στην Ελλάδα. Παρουσιάζοντας τον μικρόκοσμο της Μακρονήσου ως φουκοϊκή «ετεροτοπία της παρέκκλισης» (σ. 233-37), ο συγγραφέας εξηγεί τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες μνημειοποιήθηκε ο εθνικός χρόνος με κεντρικό σημείο αναφοράς την αρχαιότητα. Η αρχαιολογία (εδώ με την ευρύτερη έννοια του όρου) μετατρέπεται έτσι, σε εργαλείο παγίωσης και εμπέδωσης της κυρίαρχης ιδέας περί έθνους, έτσι μάλιστα ώστε το εθνικό αφήγημα να υιοθετηθεί και από τα ίδια τα θύματα της κρατικής βίας, τα οποία –είτε ως «επίσημη αριστερά» είτε ως μεμονωμένοι αριστεροί, «ανανήψαντες» και μη– διεκδίκησαν την κυριότητα επί του ένδοξου παρελθόντος, το οποίο και επιχείρησαν να περιγράψουν ως πρότυπο του δικού τους πατριωτισμού.

Το 7ο κεφάλαιο πραγματεύεται το –κορυφαίο, όπως έχει αναδειχθεί για την ελληνική πολιτική στο χώρο του πολιτισμού– θέμα των ελγινείων μαρμάρων. Αποφεύγοντας να εμπλακεί στην ατελέσφορη (και ιδεολογικά αποστειρωμένη πλέον) συζήτηση περί «επαναπατρι-

σμού» των μαρμάρων ή της πολιτισμικής κληρονομιάς εν γένει, ο Γ.Χ. εξετάζει τα αντικείμενα αυτά βάσει των συμβολισμών και των αισθητηρίων ποιοτήτων που φέρουν για το συλλογικό φαντασιακό. Αναδεικνύοντας τη χρεωκοπία της πολιτικής συζήτησης περί κυριότητας, κατοχής, ανταλλαγής κτλ των πολιτισμικών αγαθών, ο συγγραφέας αναφέρεται στα μάρμαρα ως «μέλη του εθνικού σώματος» αποκομμένα από τον εθνικό κορμό (σ. 32) και την έντονη διεκδίκησή τους αποκύημα της «νοσταλγίας για το όλον» με σκοπό την εθνική κατίσχυση (έναντι των αποικιοκρατικών διαθέσεων της Δύσης, τότε και τώρα) και, εν τέλει, την εθνική ολοκλήρωση.

Στα συμπεράσματα (8ο κεφάλαιο) ο συγγραφέας επανέρχεται στα κεντρικά σημεία της εργασίας του. Επαναλαμβάνοντας ότι «οι υλικές εκφάνσεις της αρχαιότητας, τα αρχαία ερείπια και τα αντικείμενα (καθώς και οι προσομοιώσεις τους) έχουν διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην παραγωγή και αδιάλειπτη αναπαραγωγή του εθνικού φαντασιακού» (σ. 290), υπενθυμίζει τη σύνδεση μεταξύ αποικιοκρατικών από τη μια και εθνικιστικών αφηγημάτων από την άλλη, όπου η αρχαιότητα και οι αρχαιότητες αποτελούν σημείο αναφοράς όσο και διακύβευμα. Όμως τα συμπεράσματα του Γ.Χ. είναι ευρύτερα: αν ο λόγος για το παρελθόν είναι συνεπαγόμενο της νεωτερικότητας, πόσο ζωτικός παραμένει εκτός του νεωτερικού πλαισίου; Και αν η εμπέδωση της παγκοσμιοποίησης, οικονομικής και πνευματικής, έχει ως αποτέλεσμα τη διάχυση των εθνικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών τα οποία αναγνωρίζουμε ως «εθνική κουλτούρα», δεν αφαιρείται έτσι ένα βασικό σημείο αναφοράς από τον λόγο περί έθνους; Η απάντηση του συγγραφέα είναι αρνητική. Κάθε άλλο παρά «ερειπωμένος» («The Nation in Ruins?»), ο εθνικισμός δείχνει σημάδια αξιοσημείωτης αντοχής, εκμεταλλευόμενος και τις ειδικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν την παγκοσμιοποίηση, όπως για παράδειγμα το Ίντερνετ. Ο εθνικός λόγος εξελίσσεται και μεταλλάσσεται, και μαζί του και ο λόγος περί αρχαιότητας, ως καταστατικός μύθος πλέον του ελληνικού κράτους, το οποίο παραμένει ταυτόχρονα αιτιατό και αίτιο, παράγωγο, παραγωγός και προαγωγός ενός μνημειοποιημένου παρελθόντος.

Αν και ο συγγραφέας αρνείται να υποκύψει στα γνωστά στερεότυπα περί «ελληνικής ιδιαιτερότητας», επιτυγχάνει παρ' όλα αυτά να αναδείξει τον ιδιοσυγκρασιακό χαρακτήρα του ελληνικού τρό-

που προσέγγισης με το παρελθόν, βασισμένος στη συμπαγή θεωρητική σκέψη του και την ενδελεχή ιστορική έρευνα του ελληνικού παραδείγματος. Παραδίδει έτσι μια μελέτη ουσιαστική και για το διεθνή διάλογο περί του πολιτισμικού ρόλου της αρχαιολογίας. Εντός Ελλάδος, ελπίζω ότι το βιβλίο του Γ.Χ. θα αναζωπυρώσει το διάλογο γύρω από το τρίπτυχο κλασική αρχαιότητα –αρχαιολογία– εθνικό φαντασιακό, ένα διάλογο που έως τώρα δείχνει να είναι δέσμιος μιας απροκάλυπτης μνημειοποίησης του παρελθόντος και μιας στείρας αρχαιολατρίας, πολιτικά αδόκιμης και ιδεολογικά έκπτωτης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Β. Πετράκος, *Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η Ιστορία των 150 Χρόνων της, 1837-1987*, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1987, σ. 17.
- 2 Κυρίως στο V. Lambropoulos, «The aesthetic ideology of the Greek quest for identity», *Journal of Modern Hellenism* 4, 19-24, και *Literature as National Institution. Studies in the Politics of Modern Greek Criticism*, Princeton University Press, Πρίνστον 1988.
- 3 A. Leontis, *Topographies of Hellenism. Mapping the Homeland*, Cornell University Press, Ithaca και Λονδίνο 1995 (Α. Λεοντή, *Τοπογραφίες ελληνισμού. Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, Scripta, Αθήνα 1998).
- 4 S. Gourgouris, *Dream Nation. Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1996 (Σ. Γουργουρής, *Έθνος-όνειρο: Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, Κριτική, Αθήνα 2007).
- 5 V. Calotychos, *Modern Greece. A Cultural Poetics*, Berg, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη 2003.
- 6 Κυρίως M. Herzfeld, *Ours Once More. Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*, Pella, Νέα Υόρκη 1986, και *Anthropology through the Looking Glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1987.
- 7 R.S. Peckham, *National Histories, Natural States. Nationalism and the Politics of Place in Greece*, Tauris, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2001.
- 8 P. Chatterjee, *The Nation and its Fragments. Colonial and Postcolonial Histories*, Princeton University Press, Πρίνστον 1993.

- 9 Chatterjee, *ό.π.*, σ. 5.
- 10 B. Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1991, *ιδ.* σ. 163-85.
- 11 I. Morris, *Archaeologies of Greece*, στο: I. Morris (επιμ.), *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Ideologies*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1994, σ. 8-47.
- 12 L. Meskell, *Archaeology matters*, στο: L. Meskell (επιμ.), *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics, and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998, σ. 1-12.
- 13 Ακολουθώντας την Λεοντή: Leontis, *ό.π.*, σ. 40-66.
- 14 Έ. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, *ιδ.* 190-204 (για την αρχαιολογία του νεοσύστατου κράτους). Επίσης, *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Γνώση, Αθήνα 1992.
- 15 A. Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Μινεάπολις και Λονδίνο 1996.
- 16 H. Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1994, *ιδ.* 199-244.
- 17 Α.Α. Ζώης, *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα. Πραγματικότητες και Προοπτικές*, Πολύτυπο, Αθήνα 1990.
- 18 Ζώης, *ό.π.*, σ. 105-110.
- 19 Κ.Ν. Σερεμετάκη, *Παλινόστηση Αισθήσεων. Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Εποχή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1997, σ. 247-90.

Για το βιβλίο

Αμαλία Κωτσάκη, *Αλέξανδρος Νικολούδης 1874-1944: αρχιτεκτονικά οράματα-πολιτικές χειρονομίες*, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2007, 307 σ.

Μιχάλης Τσαπόγας*

Εκ πρώτης όψεως αποτελεί παραδοξότητα η αποτίμηση ενός βιβλίου αρχιτεκτονικής με όρους πολιτειολογίας. Γιατί όχι και με όρους κινηματογράφου, αφού ο Αλέξανδρος Νικολούδης έκτισε και το «Αττικόν»; Μήπως εξ αιτίας των δικαστικών μεγάρων; Μα ούτε ένα δικαστικό μέγαρο έκτισε ποτέ ο Νικολούδης! Και όμως, απ' ό,τι φαίνεται, οι ιστορικοί της αρχιτεκτονικής προσδίδουν στα σχέδια ίση μοίρα με τα πραγματικά κτίρια. Πρόκειται, δηλαδή, για μιαν ιστορία ιδεών, όπως άλλωστε ιστορία ιδεών παράγουν εν πολλοίς και οι ιστορικοί του δικαίου. Τα αλληπάλληλα σχέδια υπουργείων, φυλακών και πρωτίστως δικαστικών μεγάρων, έμμονη ιδέα του Νικολούδη αλλ' όχι μόνον αυτού, προσέφεραν στη συγγραφέα την αφορμή για μιαν εξαιρετικά παράτολμη σύζευξη ανάμεσα στην ιστορία της αρχιτεκτονικής και σε πεδία κάθε άλλο παρά συναφή: ιστορία δικαίου, πολιτική ιστορία, πολιτική φιλοσοφία.

Στη σύζευξη αυτή, τη μη αρχιτεκτονική όχθη εκπροσωπεί ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Κατά τη συγγραφέα, τα σχέδια Νικολούδη ενσαρκώνουν τη βενιζελική αντίληψη περί κράτους δικαίου. Πόσο αυθαίρετος και πόσο γόνιμος μπορεί να είναι ένας τέτοιος συσχετισμός; Αυθαίρετος πάντως δεν είναι: η πολιτικότητα της αρχιτεκτονικής είναι κοινός τόπος όχι μόνο για την επιστήμη, αλλά και για τον κοινό νο. Αν δεν είχαν από έναν τουλάχιστον επίσημον εκφραστή στο πεδίο της

αρχιτεκτονικής όλοι οι κατά καιρούς κυβερνήτες, σίγουρα πάντως είχαν όσοι εξ αυτών ενσάρκωναν κάποιαν ευρύτερη εξελικτική τάση της κοινωνίας την οποίαν εκπροσωπούσαν. Στο πεδίο της προέλευσης και εξέλιξης των ιδεών, η συγγραφέας εξηγεί ότι ο αρχιτεκτονικός εκλεκτικισμός έχει τις ρίζες του στο Διαφωτισμό, μια καταγωγή που του εξασφαλίζει στενή συγγένεια με τον πολιτικό φιλελευθερισμό. Στο πεδίο των προσωπικών σχέσεων και των διασταυρουμένων σταδιοδρομιών, ένας αρχιτέκτονας με άποψη για τα δημόσια κτίρια πώς αλλιώς άραγε θα μπορούσε να υλοποιήσει το όραμά του και το ταλέντο του, αν όχι προσκολλώμενος, διαπλεκόμενος κατά τη σημερινή ορολογία, με μια πολιτική παράταξη;

Από την ιστορική αυτή συνάντηση του αρχιτέκτονα με το πολιτικό ρεύμα, φαίνεται ν' απορρέει η έμμονη ιδέα των δικαστικών μεγάρων. Σαν να μην είχε χρεία άλλων μνημειακών κτιρίων η Αθήνα! Μα ακριβώς: απεικαζόμενος σε κτίριο, ο βενιζελισμός δεν είναι μουσείο, δεν είναι ναός, δεν είναι νοσοκομείο, προφανώς ούτε ανάκτορα, δεν είναι καν ακόμη σιδηροδρομικός σταθμός. Δικαστικό μέγαρο είναι, ίσως και σχολείο. Άλλωστε γύρω από την έννοια της δικαιοσύνης περιστρέφονται οι βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις του βενιζελισμού: αξιοκρατία, δικαστική ανεξαρτησία, ισότητα στην εφαρμογή του νόμου, κατάλυση προνομίων, εσωτερική ασφάλεια. Εξ ορισμού, το δίκαιο δεν μπορεί παρά να κατέχει κεντρική θέση σε μια τέτοια ταξινόμηση στόχων, εξ ου και η ενασχόληση με τον εκσυγχρονισμό του δικαίου υπήρξε αδιαλείπτως έντονη σε κάθε μιαν από τις κυβερνήσεις Βενιζέλου: εκτός από μια ξέφρενη νομοθετική υπερπαραγωγή, που όμοιά της δεν θα βρούμε παρά μόνο στην ιδρυτική περίοδο του ελληνικού κράτους, αξίζει να επισημανθεί η προσωπική συμμετοχή του Ελευθερίου Βενιζέλου στην επιτροπή εκπόνησης Αστικού Κώδικα.¹

Κατά μιαν αξιοσημείωτη αναλογία, τα ζητήματα χωροταξίας και οικισμού κατέχουν εξ ίσου κεντρική θέση στο βενιζελικό συνολικό σχέδιο αστικού εκσυγχρονισμού, ιδιαίτερα αν αυτό το σχέδιο γίνει κατανοητό στην ευρύτερή του μορφή που περιλαμβάνει τόσο την άμεση κυβερνητική επιρροή, όσο και την έμμεση έμπνευση και σύμπλευση της κοινωνίας και της οικονομίας. Επιχειρώντας να συνδέσει, στο πρόσωπο του Αλεξάνδρου Νικολούδη, αυτή τη συγχορδία αρχιτεκτονικής και δικαίου, η συγγραφέας επιλέγει ως κόμβο συνάντησης την αρχή

* Ο Μιχάλης Τσαπόγας είναι δρ. Νομικής του Πανεπιστημίου Μονάχου.